

I. PRZENOSINY DWORU CZY PRZYJAZD NA SEJM?

*Okoliczności podróży Zygmunta III
z Krakowa do Warszawy w marcu 1596 roku*

Odpowiedź na postawione pytanie jest w istocie równoznaczna z wyrażeniem poglądu na temat początków królewskich rezydencyjnych funkcji Warszawy. Rangę pytania wzmacnia miejscowa tradycja historiograficzna, utożsamiająca datę przejazdu dworu z początkiem stołeczności miasta, pojmowanej potocznie i anachronicznie – w istocie bez krytycznej refleksji badawczej. Przeniesienie się dworu miało bowiem oznaczać uznaną za jednostkowy fakt, choć nierozpoznaną bliżej i nigdy niepotwierdzoną – mimo wysiłków – fizyczną, a także prawną czynność „przeniesienia stolicy przez króla Zygmunta III Wazę z Krakowa do Warszawy”. Wykreowany (w swej istocie jedynie historiograficzny i publicystyczny) fakt stał się bezpodstawnie elementem wiedzy szkolnej i dzięki swej „doniosłości” zdołał wtopić się w potoczną świadomość społeczną. Jego data – rok 1596 – stała się bodaj trzecią w hierarchii pamięci (jeśli nie narodowej, to już na pewno miejscowej) po bitwie pod Grunwaldem i chrzcie Polski. Uznając dzisiaj „przeniesienie stolicy” za kompensacyjne w istocie uproszczenie XIX-wiecznych varsavianistów i problem obecnie już przewyższony przez współczesną historiografię (choć jeszcze nie przez potoczne opinie części warszawian i krakowian), warto zwrócić uwagę na jeden z jej aspektów¹.

¹ Pierwszy na temat „obrania Warszawy na stolicę” przez Zygmunta III (bez podania szczegółowej daty, ale z wyjaśnieniem, „że bliższą rodowitego państwa była”) wypowiedział się w 1827 r. Ł. G o - ł ę b i o w s k i (*Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy*, wyd. 2, Warszawa 1827, s. 13–14). Opinię tę umocniły konstatacje M. B a l i Ń s k i e g o i T. L i p i Ń s k i e g o, zawarte w pracy *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*, t. 1, Warszawa 1843, s. 419: „[po unii lubelskiej] Kraków położony na samym krańcu państwa, stał się niewłaściwym miejscem na pobyt głównej władzy i zarządu krajowego. Królowie czuli tę niedogodność, a przypadek pożaru, który strawił zamek krakowski, przyspieszył skutecznienie zamiaru Zygmunta III przeniesienia rezydencji królewskiej do Warszawy. W marcu r. 1596 przybył tu król z całym dworem i odtąd dawna stolica książąt mazowieckich stała się stolicą potężnego państwa”. W tomie 2 pracy (Warszawa 1844, s. 45, przypis 1) autorzy powołują się na odnalezione przez W. I. Zagórskiego w „regestrach podskarbińskich” informacje o podróżach dworu w 1596 r. (w tym o „spuszczeniu na trzech statkach rzeczy królowej” i przyjeździe do Warszawy 18 marca). Sam Z a g ó r s k i wyniki swoich kwerend opublikował w „Bibliotece Warszawskiej” (t. 28, 1847, t. 4, s. 205–207) w tekście pt. *Daty pobytów królów polskich w Warszawie, między rokiem 1526 a 1596; zebrane po większej części z ówczesnych rękopisów dla uzupełnienia kroniki tego miasta*, z konkluzją: „Na sejm następny 1596 r., przybył tu [tj. Zygmunt III do Warszawy] 18 marca t.r. z Krakowa, po zgorzeniu poprzedniego

Chodzi o zasadniczą rozbudowę Zamku Warszawskiego przez Zygmunta III, a w jej efekcie powstanie nowej centralnej siedziby króla i najwyższych władz państwa, spełniającej wymogi prestiżu władzy wieku XVII. Przy zasadniczych brakach wiedzy źródłowej na temat początków tej ważnej inwestycji odpowiedź na pytanie o podróż 1596 r. wpływa na wynik dociekań dotyczących momentu i okoliczności jej podjęcia. Jeśli bowiem uznać, że była to planowana przeprowadzka dworu z Krakowa do Warszawy na stałe, to konsekwentnie należałoby przyjąć, że już w roku 1596 (o ile nie wcześniej) myślano o zasadniczej rozbudowie warszawskiego Zamku (w tym wypadku koniecznej) lub nawet wszczęto już przygotowania do niej. Było bowiem oczywiste, że dwory Zygmunta III, królowej Anny Austriaczki i ich dzieci, a także siostry królewskiej – Anny Wazówny oraz starej królowej – Anny Jagiellonki nie mogły wygodnie żyć w jego ciasnych wnętrzach. Rozbudowa przeprowadzona w latach 1569–1571 przez Zygmunta Augusta nie realizowała pełnego programu funkcjonalnego rezydencji królewskiej na poziomie pałaców wawelskiego i wileńskiego. Do tej pory wnętrza Zamku służyły jedynie jako czasowa siedziba władców. Zgoła wyjątkowo były zajmowane przez więcej niż jedną królewską osobę przez dłuższy czas: królową Bonę z czterema córkami w latach 1548–1556, Annę Jagiellonkę (pierwszą stałą rezydentkę) i Zygmunta Augusta w latach 1568–1572, także (tylko gościnnie) Stefana Batorego zjeżdżającego do Warszawy na sejmy².

roku tamecznego zamku, wraz z swą małżonką królową Anną, maluczkim królewiczem Władysławem, z królewnami, z całym dworem, ze sprzętami na statkach Wisłą sprowadzonymi, i zająwszy od czasu tego sejmu w Warszawie rezydencją, położył przez to kamień węgielny do przyszłej jej wielkości”. Publicznoprawnym potwierdzeniem stołeczności miał być odnaleziony i opublikowany przez A. W e i - n e r t a (*Wiadomość historyczna o przeniesieniu rezydencji królów z Krakowa do Warszawy*, w: *Starożytności warszawskie*, Warszawa 1848, s. 90–122) przywilej Zygmunta III z kwietnia 1598 r., zinterpretowany jako akt przeniesienia stolicy, będący w istocie jedynie potwierdzeniem dotychczasowych przywilejów miasta Warszawy (*Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. 2, vol. 2, oprac. S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 248). Krytykowany przez historyków już w XIX w. (m.in. przez Juliana Bartoszewicza i Teodora Wierzbowskiego) pogląd o przeniesieniu stolicy upowszechnił W. G o m u - l l i c k i, publikując kilkakrotnie w „Tygodniku Ilustrowanym” w latach 1889, 1900, 1913 tekst pt. *O Warszawie jako stolicy*, zob. *idem*, *Opowiadania o starej Warszawie*, wyd. J. W. Gomulicki, Warszawa 1960, s. 25–86. Problemy odkrycia i utrwalenia się w świadomości społecznej „faktu przeniesienia stolicy” oraz rzeczywistych stołecznych funkcji Krakowa i Warszawy w dziejach Pierwszej Rzeczypospolitej omawia szczegółowo J. A. M a ł e c k i, *Kiedy i dlaczego Kraków przestał być stolicą Polski*, „Rocznik Krakowski” t. 44, 1973, s. 21–36. O problemach stołeczności zob.: F. B u j a k, *Stolice Polski (Gniezno–Kraków–Warszawa)*, w: *idem*, *Studia geograficzno-historyczne*, Warszawa 1925, s. 253–294; K. K o n a r s k i, *Warszawa w pierwszym jej stołecznym okresie*, Warszawa 1970, s. 11–19; E. B e m - M a ł k, *Stołeczność Warszawy w świadomości społeczeństwa polskiego w I połowie XVII wieku*, „Przegląd Humanistyczny” R. 23, 1997, nr 2, s. 115–132; M. B o g u c - k a, *Między stolicą, miastem rezydencjonalnym i metropolią. Rozwój Warszawy w XVI–XVII w.*, „Rocznik Warszawski” t. 23, 1993, s. 173–183; M. W r e d e, *Warszawa i Mazowsze w podróżach królów polskich w XVI i XVII wieku*, w: *Mazowsze na pograniczu kultur w Średniowieczu i nowożytności*, red. M. Dygo, Pułtusk 2007, s. 147–186; U. A u g u s t y n i a k, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa 2008, s. 33–34. W tym kontekście zwraca uwagę, że w 1996 r. w Warszawie odbyło się wiele oficjalnych wydarzeń kulturalnych wspieranych przez władze miasta w ramach obchodów „IV wieków stołeczności Warszawy”.

² A. K ą s i n o w s k i, *Prace budowlane na Zamku Królewskim w Warszawie w świetle rachunków z lat 1569–1572*, „Studia Warszawskie” t. 20, 1974, z. 1, s. 65–107; A. G ą s i o r o w s k i, *Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów*, „Studia Historyczne” R. 16, 1973, z. 3, s. 249–275; M. W r e - d e, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa 2010.

Z kolei przyjęcie, że przejazd wiosenny 1596 r. był jedynie rutynową, jedną z wielu królewską podróżą na kolejny warszawski sejm, mającą w założeniu zakończyć się powrotem do głównej rezydencji w Krakowie, nie implikuje wniosku ani o zasadniczych zmianach statusu Warszawy – miasta od kilkudziesięciu lat stopniowo awansującego, ale wtedy jeszcze tylko sejmowego (zgodnie z konstytucją sejmu lubelskiego 1569 r.) – ani też o zasadniczych zmianach architektury i funkcji warszawskiego Zamku. W tym drugim wypadku można je postrzegać jako projekty i inwestycje późniejsze, wywołane innymi okolicznościami.

Jeśli przypomnieć, że to właśnie odnalezienie przez Wacława Ignacego Zagórskiego na początku lat 40. XIX w. bliższych źródłowych danych dotyczących podróży Zygmunta III z Krakowa do Warszawy w marcu 1596 r. stało się kolejnym (oprócz rozpoznanych wcześniej pożarów Wawelu w 1595 r. i potwierdzenia wolności handlu mieszczan warszawskich z 1598 r. jako dokumentu ustoleczniającego) punktem wyjścia argumentacji potwierdzającej tezę o „przeniesieniu stolicy”, to okoliczności podjęcia tej podróży stają się tym bardziej pociągającym przedmiotem dociekań dotyczących zmian funkcji i architektury warszawskiego Zamku oraz statusu samego miasta³.

Żeby udzielić możliwie pełnej odpowiedzi na tytułowe pytanie, trzeba przynajmniej wstępnie rozpoznać, czym były podróże w życiu dworu królewskiego w Rzeczypospolitej na przełomie XVI i XVII w., oraz zrelacjonować i uzasadnić miejsca pobytów i podróży Zygmunta III od jego wstąpienia na tron w 1587 r. przynajmniej do momentu podjęcia decyzji przesądzającej o powstaniu nowego ośrodka rezydencyjnego w Warszawie⁴.

³ Szczegóły te: daty podróży (8–18 marca), fakt splawienia Wisłą na trzech statkach rzeczy królowej oraz przeprowadzenia „znaczących reparacji” w Zamku Warszawskim w czasie październikowego pobytu króla w Krakowie (pogrzeb Anny Jagiellonki i powrót Zygmunta III do Warszawy 22 listopada), odnalezione w „regestach podskarbiego”, zamieścili M. B a l i Ń s k i i T. L i p i Ń s k i, *op.cit.*, t. 2, Warszawa 1844, s. 45, przypis 1. Opatrzyli je komentarzem: „Zdaje się iż od tego czasu poczęła już być Warszawa stałą rezydencją królewską; dwukrotne bowiem zgorzenie zamku krakowskiego w 1595 r. i dziedzictwem spadłe szwedzkie berło, spowodować mogły Zygmunta do obrania Warszawy za stolicę, jako bliżej Szwecji będącą”.

⁴ Przytoczone niżej dane dotyczące pobytów i podróży pochodzą z niepublikowanego roboczego itinerarium Zygmunta III, zestawionego przez autora na podstawie danych pochodzących z ksiąg Rachunków Królewskich (AGAD, ASK Oddział 1, RK (dalej: RK) 278, 282–286, 289–299, 332, 336, 337, 344/5, 354, 355, 373, 375/6/7, 378–380, 383/4, 385/6), Metryki Koronnej (*ibidem*, Księgi Wpisów nr 134–179) oraz podstawowych źródeł drukowanych i literatury, m.in.: J. B i e l s k i, *Dalszy ciąg kroniki polskiej zawierający dzieje od 1587–1598 roku*. W rękopiśmie odkrył i do druku podał [...] F. M. Sobieszczański, Warszawa 1851; R. H e i d e n s t e i n, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*. Księg XII. Z łaciny przetłumaczył M. Gliszczyński, zyciorysem uzupełnił W. Spasowicz, Petersburg 1857, t. 1–2; *Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego*. Polski przekład [...] poprzedzony studium krytycznym [...] Juliana Bartoszewicza, Kraków 1870; J. W i e l e w i c k i, *Dziennik spraw domu zakonnego OO Jezuitów u św. Barbary w Krakowie*, t. 1: 1579–1599, t. 2: 1600–1608, t. 3: 1609–1619, t. 4: 1620–1629, Kraków 1881–1899, t. 5: 1630–1639, z maszynopisu J. Poplatka przygotował [...] L. Grzebień, Kraków [?] 1999; H. W i s n e r, *Zygmunt III Waza*, Wrocław 1991; W. K o n o p c z y Ń s k i, *Dzieje Polski nowożytnej*, t. 1–2, wyd. 2, Warszawa 1986; M. W r e d e, *Między Krakowem a Wilnem. Uwagi o ośrodkach władzy i podróżach królewskich w XIV–XVII wieku*, w: *Arx felicitatis. Księga ku czci profesora Andrzeja Rottermunda w sześćdziesiątą rocznicę urodzin od przyjaciół, kolegów i współpracowników*, Warszawa 2001, s. 597–599.